

слова набувають додаткових значень, невластивих мові поза текстом, і в такий спосіб визначають тенденції розвитку художнього слова.

¹Брутян Г.А. Гипотеза Сепира-Уорфа: Лекция, прочитанная в Лондонском университете в 1967 году. – Ереван: Луйс, 1968. – С. 57; ²Сепир Э. Язык. Введение в изучение речи. – М.-Л., 1934. – С. 56; ³Юнг К-Г. Архетип и символ: Пер. с нем. – М., 1991. – С. 25–26; ⁴Чабаненко В.А. Основи мовної експресії. – К., 1984. – С. 45; ⁵Пахаренко В.І. Українська поезика. – Черкаси, 2002 – С. 19.

В. Я. Семенюк, асп.

СПІВВІДНОШЕННЯ МОВИ ТА МИСЛЕННЯ ЯК НАУКОВА ПАРАДИГМА АНАЛІЗУ ВНУТРІШНЬОГО МОВЛЕННЯ

Стаття присвячена розглядові взаємозалежності мови та мислення в широкому гуманітарному контексті.

The present article deals with the correlation of language and thought in the broad humanistic context.

Мислення – складне явище, яке дістає розгорнуту множинну інтерпретацію в гуманітарному знанні. Тоді як епістемологія вивчає пізнавальний взаємозв'язок між суб'єктом і об'єктом, раціональним й чуттєвим, теоретичним і емпіричним, логіка пізнає форми й закони мислення, психологія аналізує мислення як внутрішню, духовну діяльність, у якій спостережним є зв'язок між образами й формами, лінгвістика – взаємозалежності між мовою і мисленням.

Актуальність запропонованого дослідження зумовлена потребою висвітлення питання співвідношення мови та мислення як контексту для розв'язання проблеми внутрішнього мовлення як вербалізованої мисленнєвої діяльності.

Саме такі взаємозалежності між мовою та мисленням стануть для нас **об'єктом статті**. **Метою** дослідження є розгляд теоретичних принципів аналізу явищ мови та мовлення в гуманітарному знанні.

Взаємозв'язок між мовою та мисленням цікавив філософів ще в античні часи. Характерно, що Платон ототожнював мову й мислення. В той час як в епоху Середньовіччя мова мислилася як граматичний відповідник до дійсності, а в Нові часи Р. Декарт узалежнює структуру мови від категорії розуму, тобто, за його

формулою *cogito*, внутрішнього світу людини. Мова мислиться в цей період як вторинне явище щодо дійсності й мислення. Виникнення філософії мови В. фон Гумбольдта призвело до перевероту в розумінні місця мови в існуванні індивіда. Вчений розумів мову як конститутивний чинник духовного світу, від якого узалежнюється як мислення, так і сприйняття світу індивідом. Розуміння внутрішньої форми мови у філософії Гумбольдта як формуючого органу думки, близьке до концепції лінгвістичної відносності, яка була витворена значно пізніше у працях Е. Сепіра, Б. Л. Уорфа, Е. Бенвеніста. На їхню думку, саме мова зумовлює природу мислення й подальше освоєння людиною буття.

У філософії мова й мислення належать до фундаментальних категорій аналізу. Незалежно від методологічних засад, мову філософи вивчають як багатоаспектний феномен, який у різні епохи визначає пріоритет конкретної проблематики. Так, у традиційній і класичній філософії увагу філософів привертало: проблема можливості й міри репрезентації буття в мові; проблема онтологічного статусу мовних значень; проблема співвіднесення мови й мислення тощо. Такий акцент у дослідженнях мови розгортається передусім у рамках мовної семантики. Подальший розвиток досліджень мови набув у некласичній філософії тенденції до пояснення мовної синтактики, що особливо стало очевидним у доробкові аналітичної філософії й структуралістів. Так, основні проблеми, які висувалися в дослідженні мови цього періоду, – проблема мовного формалізму та його інтерпретації, проблема мовної структури, проблема співвідношення природних і штучних мов. На сьогодні, в рамках постмодерністської філософії в дослідженні мови, висувуються такі проблеми, як: проблема тексту й інтертекста, проблема наративної мовної референції, проблема означування мовних ігор тощо. Сучасні дослідження філософії мови зосереджені насамперед навколо мовної прагматики.¹ Така багатоаспектність філософських досліджень мови не тільки збагачує методологію мовознавства, а й визначає коло актуальної лінгвістичної проблематики.

Важливим контекстом для лінгвістичних досліджень мови й мислення є пояснення мови в накових парадигмах логіки та психології. Екстралінгвістичність проблеми співвіднесення мови й мислення полягає в цьому аспекті, що предметом аналізу має бути не лише мислення, а сам процес мислення, який дає можливість не

обмежуватися його логічною формою. Дослідження реального процесу мислення активізує включення до аналізу й самого мовця, і його мовлення, що передбачає психологічну інтерпретацію проблеми. Саме психологія пояснює процес мислення, на відміну від логіки, яка зосереджується на сталих формах репрезентації мислення. Таким чином, психологія й логіка найближче стоять до проблем, які досліджує мовознавство.

Так, логіків найперше цікавить форма, в якій реалізується мислення, і водночас форма пояснюється ними як стала величина. Мова для логіків – суворя система, що підлягає визначеним законам. Натомість психологів цікавить семантика мови, її зміст, що розкриває духовні інтенції людини. Мова визначається у психології як динамічна система, сповнена численних відхилень від установлених норм, мова водночас реалізує і процес породження мови. Зв'язок таких методологічних полярностей у підходах до проблеми мови щонайкраще втілюється у мовознавстві, його різних напрямках.

У психології плідними для гуманітарного знання стали дослідження Л.С. Виготського. Вчений приділяв багато уваги вивченню співвідношення мислення і мови, вважаючи, що людське мислення відбувається в мові, а не просто виражається (кодується) в останній. Розвиваючи ідеї про співвідношення мови і мислення, дослідник першим усвідомив роль у мисленні внутрішньої мови, в якій він бачив ключ до розуміння походження людського (за Л. Виготським, принципово людського) мислення.

Звідси аргументація Л.С. Виготським позиції, за якою: “Сама думка народжується не з іншої думки, а з мотивуючої сфери нашої свідомості, що охоплює наші потяги і потреби, наші інтереси і спонукання, наші афекти й емоції”². Тобто думка, на переконання вченого, породжується із діяльності. Зауважимо, мовна діяльність в такому дослідницькому постулюванні залишається об’єктом аналізу.

В історії лінгвістичної науки, як уже зазначалося, існують два протилежні підходи до проблеми співвідношення мови й мислення. Так, з одного боку, вчені обстоювали ототожнення, повне злиття мови й мислення (Ф. Шлейсмахер, Й-Г. Гаман, М. Мюллер та інші), з другого, – повний розрив між мовою та мисленням (Ф.-Е. Бенекс та інші). Сучасні дослідники зауважують, що фундаментальним принципом, який об’єднує позиції вчених, котрі займалися цією проблемою, було визнання ними “безперечного зв’язку між сутностями, що розглядаються”³. Б.О. Серебренніков, з певною

мірою умовності, називав учених, які відстоювали повну невід'ємність мислення від мови, вербалістами, а відповідно, їхніми антагоністами є вчені-антивербалісти.

Найпоследовнішим прибічником вербалістської теорії вважають М. Мюллера, який стверджував, що: “Мова є думка, а думка є мова”⁴. Дослідник наголошує, що: “Ми мислимо словами, і більш нічим, як словами”⁵. У свою чергу В. Гумбольдт переконаний: “Хоч ми й розмежовуємо інтелектуальну діяльність і мову, насправді такого поділу не існує... Мова є органом, що утворює думку... Тому інтелектуальна діяльність і мова є одним цілим. У силу необхідності мислення завжди пов’язане зі звуками мови; інакше думка не зможе досягти чіткості та ясності, уявлення не зможе стати поняттям”⁶.

Позиція щодо взаємозалежностей і взаємозумовленостей мови і мислення часто еволюціонує навіть у межах авторської інтерпретації названих епістемологічних категорій. Зокрема, Ф.Д.Е. Шлейермахер спочатку дотримувався думки про те, що: “Мислення та слово так вповні єдині, що ми можемо розрізнити їх тільки як внутрішнє та зовнішнє, та й то будь-яка внутрішня думка є вже слово”⁷. Але згодом він відходить від цього погляду, стверджуючи: “Мислення та внутрішню мову не можна розглядати як абсолютно тотожні. В основі будь-якого мислення покладено внутрішній імпульс. Це є чисте мовлення для себе в його абсолютній внутрішній сутності, але оскільки воно набуває більшої значеності й стає мисленням про щось, виникає внутрішня мова. Остання стає зовнішньою, якщо мислення хоче стати мисленням для інших”⁸.

Іншу аргументацію знаходить Ф. де Соссюр, мотивуючи невіддільність у мові думки від звука, й звука від думки⁹. Тоді як О.О. Реформатський, розгортаючи ідеї попередників, не бачить існування мови без мислення¹⁰.

Водночас усі прихильники вербалістської теорії, до яких зараховують і А. Шлейхера, Е. Бенвеніста (розглядають мову як форму мислення), не наполягають на ототожненні одиниць мислення і мови. В.В. Слабоуз, вказує на недоліки цієї теорії: “У системі аргументації, яку використовують учені-вербалісти, не міститься таких слушних доказів, які позбавляли б наявне протиріччя між тезою про неможливість мислення без мови та реальною наявністю різних типів мислення (наочно-дієве, наочно-образне, дискурсивне, інтуїтивне, репродуктивне, творче)”¹¹.

Антивербалісти, які наполягають на можливому існуванню мислення без мови, наводять свою систему аргументації. Так, М.І. Жинкін вважає, що “нікому ще не вдалося показати на фактах, що мислення здійснюється тільки засобами натуральної мови. Це лише декларувалося, але досвід показував інше”¹². О.М. Леонт'єв також стверджує: “Сучасні генетичні дослідження відкрили безперечний факт існування процесів мовлення, які протікають так само й у формі зовнішньої діяльності з матеріальними предметами”¹³. Розвиваючи наведені ідеї, Б.О. Серебренніков вказує на існування великої кількості різних типів несловесного мислення і приходиться до висновку: “Мислення без слів так само можливе, як і мислення на основі слів. Словесне мислення – це тільки один із типів мислення”¹⁴. У цьому контексті цілком логічною є аргументація В.В. Слабоуза, який зауважує: “У працях вчених про напрямок, що розглядається (так само як і в працях її опонентів), як правило нічого не згадується про те, чи мають вони на увазі, застосовуючи термін “мова”, саме мову чи мову + мовлення, чи тільки мовлення; чи мають на увазі тільки мислення, чи цей термін своїм змістом охоплює змістовний бік того, що позначається терміном “свідомість”” і робить висновок, що “ні перша, ні друга точки зору, які розглядаються, нас не влаштовують, хоча різною мірою. Перша точка зору, правильна, на наш погляд, по суті потребує узагальнення та з'ясування. Друга ж є недостатньо обґрунтованою”¹⁵.

Як відзначає Л. І. Шевченко: “Проблематика лінгвістики в сучасному світі об'єктивно визначається розумінням диспозиції означуваного й означеного та теоретичним аналізом їх взаємозалежності”¹⁶. Ця проблема залишається наріжною для розуміння лінгвістикою взаємодії мови й мислення.

У сучасній лінгвістиці висувається ще вербалізації мисленнєвої діяльності одна проблема, а саме – тексту у взаємодії між мовою та мисленням. Так, С.Васильєв, на противагу тезі, згідно з якою мова виражає мислення, висуває категорію тексту. На його думку мова, як і мислення не підлягає безпосередньому спостереженню, вона реалізується лише через текст. Процес мислення швидше припущення, засновок, який ми ре-конструюємо на основі дискурсу тексту¹⁷. У дослідницькій дихотомії мова-текст упізнається розрізнення мови й мислення, аргументоване в концепції мови Ф. де Сосюра. Водночас спостерігаємо наукову рефлексію на

концепцію письма Ж. Деріда, зокрема в її постулюванні граматичної природи мисленнєвої діяльності.

Ж. Дерріда, який зосередив свою увагу на виокремленні письма, обгрунтувавши його заникання в європейській традиції перед мовленням, також, як відомо, вдався до критики концепції знака. Дерріда витворив власний термін – “логоцентризм” – на позначення раціоналізованої мови, критика якого пізнішими дослідниками пов’язана з критикою логоцентризму в Ніцше.

Саме теза Ніцше про те, що Бог помер, дала можливість Дерріда обгрунтувати тезу про редуцію центру. Тобто, на його думку, відсутність трансцендентного означуваного створює своєрідну гру значень, які постійно вислизують від структурованості. Письмо в такому постулюванні і є моделлю гри значень, у якому реципієнт здобуває свободу тлумачення, оскільки комбінаторика смислу залежить від його активної учасні у грі.

Виокремлення письма для Дерріда свідчить таким чином про втрату влади над письмом мислення та мовлення, що складають модель логоцентризму.

Дерріда також піддав сумніву дуалістичну природу знака Ф. де Соссюра. Текст, на думку Дерріда, не є репрезентантом чогось поза собою, а лише може відсилати до інших знаків. Звідси руйнація межі між текстом та інтерпретацією, а сама інтерпретація в визначеному дискурсі є продовженням тексту. Таким чином інтерпретація переростає у вічне інтерпретування. Процес цей не зумовлений недовірою до пізнання, а швидше є ознакою самого пізнання – щораз розширювати власні межі й спроможності регенерувати текст. Підрив метафізики присутності водночас став у теорії Новітнього часу підривом домінанти, центру. Деконструкція, за Дерріда, вибудовується в такий спосіб, щоб зруйнувати межі усталеності, визначеності й зосередити увагу на розрізненні. Розрізнення є фундаментальною категорією філософії Дерріда, що виникає на межі письма.

Письмо є фундаментальною категорією у працях дослідників ХХ століття – Ж. Лакана, Р. Барта, Ю. Кристевої та інших учених, чії ідеї розвиваються в руслі постструктуралізму та постмодернізму, звернених до психологічної мотивації гуманітарного знання.

Для дослідження з мовознавства залишається важливим розуміння природи мови й мислення як складного зв’язку взаємозалежностей, в якому осібність генези й функціонування

обидвох явищ зазнає взаємодетермінації. Об'єктом дослідження для лінгвіста постає передусім не з'ясування іманентної природи мови й мислення, але підпорядкований спеціальним науковим задачам характер зв'язку між ними, де генетична модифікація зумовлена як особливим, так і спільним розвитком, а також дослідження вербалізованої специфіки природи внутрішнього мовлення.

¹Можейко М. А. Язык. // Новейший философский словарь / Гл. ред. Грицанов А.А. – Минск, 1999 – С. 863–868); ²Выготский Л.С. Мышление и речь. – М., 1999. – С. 82; ³Слабоуз В.В. Вербалістська versus антивербалістська теорії співвідношення мови та мислення // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии (Научно-методологический сборник). – Вып. XI. – Ч. 1. – Славянск, 2003. – С. 91–97; ⁴Мюллер М. Наука о мысли. – СПб, 1991. – С. 24; ⁵ Там само. – С. 24; ⁶Гумбольдт В. фон. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человечества // Избранные труды по языкознанию. – М., 1984, 68–75; ⁷Мюллер М. Указ. раб. – С. 34; ⁸Там само. – С. 401; ⁹Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики // Труды по языкознанию. – М., 1977. – С. 145; ¹⁰Реформатский А.А. Введение в языкознание. – М., 1967. – С. 7; ¹¹Слабоуз В.В. Знач. праця. – С. 93; ¹²Жинкин Н.И. О кодовых переходах во внутренней речи // Вопросы языкознания. – 1964. – №6. – С. 35; ¹³Леонтьев А.Н. Деятельность, сознание, личность. – М., 1975. – С. 44; ¹⁴Серебренников Б.А. К проблеме “Язык и мышление” (Всегда ли мышление вербально?) // Серия литературы и языка. – Т. 36. – 1977. – №1. – С. 16–17; ¹⁵Слабоуз В.В. Знач. праця. – С. 96; ¹⁶ Шевченко Л.Л. Несвідоме структуроване як мова. Лінгвістичний контекст Жака Лакана // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика: зб. наукових праць. – К., 2001. – С. 26; ¹⁷Васильев С. Мова // Філософський енциклопедичний словник / Гол. ред. Шинкарук В.Г. – К., 2002. – С. 389.

М.В.Бондар, асп.

ЧАСОВІ МОВНІ ІДЕНТИФІКАТОРИ КІНЦЯ ХХ СТОЛІТТЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ПРОЗОВОМУ ТЕКСТІ

У статті запропоновано авторську дефініцію поняття “часові мовні ідентифікатори” та проаналізовано специфіку функціонування часових мовних ідентифікаторів кінця ХХ століття (фактори, які детермінують їх появу, тематичні